

Маєвська Л.
(м. Житомир)

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕТНОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОГРАМИ
ВИВЧЕННЯ СВІТУ ДИТИНСТВА**

Автор стремится обосновать необходимость комплексного изучения мира детства, подает определение понятиям "детская субкультура", "структура детской субкультуры".

The author aspires to prove necessity of complex study of the world of childhood, submits definition of concepts "children's subculture", "structure of children's subculture"

Сьогодні не викликає сумніву той факт, що дитинство в людському суспільстві являє собою не тільки фізіологічне, психолого-педагогічне, але й досить складне соціокультурне явище, що має історичне походження і власну природу. Етносоціокультурна програма вивчення дитинства на сучасному етапі розвитку українського суспільства, коли переглядається сутність процесу виховання дитини як носія генетичного коду нації та створюються українознавчі моделі виховання

підростаючих поколінь, є особливо актуальною. Оновлена парадигма потребує об'єднання зусиль науковців цілого ряду дисциплін – педагогів, психологів, мовознавців, істориків, етнографів, соціологів.

Одним із симптомів усвідомлення цього явища є поява протягом останніх 60-70 років таких наукових галузей, як культурно-історична психологія дитячого розвитку, етнографія дитинства, історія дитинства, екологія дитинства, культурологічно орієнтована теорія вікового розвитку „его” та ін. Доктор психологічних наук Т.В.Кудрявцев з цього приводу зазначає: „Поступово складаються передумови для нового – полідисциплінарного підходу до розгляду широкого кола проблем дитячого розвитку, - що прийшов на зміну традиційному – монодисциплінарному. Останній вже зараз втрачає свою дієздатність при вирішенні вказаних проблем, оскільки не відображає історично ускладнену цілісність свого об'єкта (дитинства)” [1, с.17-18].

Оскільки сьогодні виключно важливим є диференційований підхід до середовищних характеристик Дитинства – культурного контексту його розвитку, то особливої значущості набуває дослідження соціального середовища, в якому реально знаходиться і формується дитина, перспективним стає виділення особливого цілісного світу Дитинства як суб'єкта, який у процесі саморозвитку постійно вступає у відносини з Дорослим Світом.

Питання про необхідність комплексного вивчення життя й побуту дітей, їх мови, ігор, забав, специфіки спілкування, фольклору тощо почали цікавити науку ще в 20-роки минулого століття. В цей час появляється серія цікавих досліджень Г.Виноградова, О. Капіци, Н.Заглади та ін. Проте уже в другій половині 30-х років цього ж століття дослідження згортаються, вони набувають вузько педагогічної спрямованості. Лише в останні роки ми знову помічаємо поживлення у дослідженнях дитинства як особливої суспільної категорії. Дитина – це порівняно самостійний індивід, що є не тільки об'єктом виховних зусиль зі сторони дорослих, але й виступає суб'єктом пізнання та спілкування, є носієм та творцем власної субкультури.

М. В. Осоріна відзначає, що будь-яка людська культура обов'язково несе в собі модель світу, створену даною етнокультурною спільнотою. Ця модель світу знайшла відображення у міфах, в системі релігійних вірувань, в обрядах і ритуалах, закріпилася у мові, матеріалізувалася у плануванні поселень і організації внутрішнього простору житла. Кожне нове покоління одержує в спадок певну модель всесвіту, як основу для побудови індивідуальної картини світу окремого індивіда та об'єднання цих індивідів у етнокультурну спільність.

Таку модель світу миру дитина, по-перше, одержує від дорослих, інтенсивно засвоюючи культурне і природного середовища, по-друге, активно будує сама, в певні моменти об'єднуючись для цього з іншими дітьми. Виділимо три головні чинники, що визначають формування моделі світу дитини:

- 1) вплив "дорослої" культури;
- 2) особисті зусилля самої дитини, що виявляються в різних видах її інтелектуально-творчої діяльності;
- 3) вплив дитячої субкультури, традиції якої передаються від одного покоління дітей до наступного. Свідченням цього є помітно зростаючий інтерес до вивчення дитячої субкультури — культури дітей у просторі загальної культури [2].

Спроби ближче доторкнутися до світу дитинства як особливої групи, що проживає в межах великого соціуму, зрозуміти його з середини через такі форми колективного самовиявлення як дитячий фольклор зазнають невдач об'єктивного та суб'єктивного характеру. Об'єктивні складності пов'язані із загальним рівнем і спрямованістю наук про дитинство. Протягом тривалого часу увага головним чином зосереджувалась на взаємовідносинах „дорослий – дитина”. Однак в останні роки становище істотно поліпшується. Акцент почав зміщуватись на проблеми соціалізації

дитини в групі дітей, на роль спілкування з ровесниками в процесі становлення особистості як представника певного етносу (нації), на задоволення її соціальних потреб. Такі підходи сприяють створенню наукової психолого-педагогічної основи для досліджень природи дитячої субкультури загалом, і дитячого фольклору — зокрема, як важливого фактора виховання дітей в традиційній культурі засобами народної педагогіки. Носієм дитячого фольклору слід вважати не окремо взятую дитину, а дитячу групу, як цілісний соціальний організм. Аналізувати слід не сукупність окремих текстів, а їх складну функціональну систему, що відіграє важливу роль у регулюванні життя групи.

Суб'єктивні складності при вивченні дитячого фольклору зумовлені особливостями усвідомлення предмету дослідження, його специфіки, переконань дослідника-дорослого. Досить довго серед дослідників дитячого фольклору переважала нормативно-педагогічна установка. Усталені стереотипи невірної розуміння дитячої спільноти, ієрархія відношень „дорослий – дитина” визначали високомірною глузливию погляд на ті сторони колективної словесної творчості дітей, які найбільш яскраво відображали специфічно дитячі уявлення про світ і людей, моральні судження, гумор. „Запедагогізована” свідомість дослідника не дозволяла йому помітити ті форми дитячої творчості, які вважались небажаними (страшилки, непристойний фольклор), неіснуючими (дитяча магія), невірно сформульованими. Це призвело до повного відчуження дитячого фольклору як складової дитячої субкультури від світу дорослого суспільства.

Виникають логічні, цілком доречні запитання: Якими критеріями визначається цілісність образу дитинства? Де шукати його загальну, історично розвинену форму? Для обґрунтування самодостатньої та самоцінної природи дитинства як цілісного утворення, насамперед, необхідно звернутися до „вищого” ярусу його багатовимірної онтології, якому відповідають філософсько-соціологічний та історико-культурологічний підходи до аналізу даного поняття. Предметом аналізу тут слугує самотутній статус дитинства. Самотутність інших, „небажаних рівнів”, в даному випадку не підлягає продуктивному осмисленню. Якщо ж позбавити дитинство хоча б частково автономії та самоцінності в історичному контексті й звести до простого руху в часі, то дитинство в цілому втрачає свою феноменальність.

Більшість наукових робіт з дослідження проблем дитинства мають описовий характер, однак це легко піддається поясненню. Е.Еріксон справедливо констатував, що в історичних, соціологічних та інших гуманітарних працях ми майже не знайдемо навіть пригадування про те, що всі народи, всі без винятку люди є вихідцями із країни, яка носить назву „Дитинство” [3]. Для представників ряду гуманітарних дисциплін це настільки очевидно, що можна на зазначений період життя людини не звертати належної уваги, а дитинство розглядати в контексті проблем дорослого світу, знехтувавши його особливостями, як це робить психолог, коли вивчає особливості сприйняття конкретного досліджуваного і не звертає уваги на колір його очей. Еріксона ж в першу чергу цікавить те, як вихідці із країни дитинства, ставши дорослими, здатні впливати на хід історії людства. Проте він залишає в стороні іншу, не менш важливу деталь, - можливість вкладу підростаючих поколінь в історичний розвиток того соціокультурного цілого (етнос, нація), до якого вони належать. Внутрішній світ дитини, на думку З.Фрейда та його послідовників, має сенс для вивчення лише тому, що являє собою фундамент для формування майбутньої драми особистості дорослої людини. Типові для світу дорослих установки та цінності проєктуються ними і на світ дитинства.

Зовнішнім вираженням самотутності дитинства, його культурної автономії є дитяча субкультура, з якою уважний дорослий, спілкуючись з дитворою та пильно спостерігаючи при цьому за нею, зустрічається повсякчас. *Дитяча субкультура* – це особлива система наявних в дитячому середовищі уявлень про світ, його будову,

цінності тощо, які мають місце або стихійно виникають всередині етнокультурної традиції даної спільноти і займають в ній відносно автономне місце. Вона знаходить своє вираження в різних іграх, ритуалах, мовних жанрах і т.п. Це культура в культурі, що живе за специфічними, самобутніми законами, хоча і вбудована в загальне культурне ціле [4, с.87].

Отже, можна констатувати, що дитяча субкультура в широкому розуміння — це все, що створено дорослим суспільством для дітей і власне дітьми; у вузькому — змістовий простір цінностей, установок, способів діяльності і форм спілкування, що реалізується в дитячих співтовариствах в тій або іншій конкретно-історичній соціальній ситуації розвитку. Змістом дитячої субкультури є не тільки актуальні для офіційної культури особливості поведінки, свідомості, діяльності, але і соціокультурні варіанти – елементи різних історичних епох, архетипи колективного несвідомого та інші елементи, зафіксовані в дитячій мові, мисленні, ігрових діях, фольклорі. Дитяча субкультура, володіючи невичерпним потенціалом варіантів становлення особистості, в сучасних умовах набуває значення пошукового механізму нових напрямів розвитку суспільства.

Зміст дитячої субкультури збагачувався на протязі всього соціогенезу. Сьогодні він має таку структуру:

- *традиційні народні ігри* (хороводи, рухливі ігри, військово-спортивні змагання тощо);
- *дитячий фольклор* (лічилки, дразнилки, мирилки, страшилки, загадки і т.п.);
- *дитячий правовий кодекс* (знаки власності, кредитування, віддача боргів, обміни, право старшинства, опікунське право у різновікових групах, право на використання певної території та ін.);
- *дитячий гумор* (сучасні „приколи”, гумористичні забави, усмішки тощо);
- *дитяча магія і міфотворчість* (різного роду заклички для виконання бажань, „примовлянки-магічки”, фантастичні небилиці);
- *дитяче філософствування* (роздуми про життя, про смерть, будову світу, пояснення причин незрозумілих явищ);
- *дитяча словотворчість* (етимологія, мовні перевертні, неологізми);
- *естетичні уявлення дітей* (виплітання віночків та складання букетів і композицій із квітів, трав, листочків дерев; створення тимчасових помешкань для ігор, влаштування „секретів” тощо);
- *табування особистих імен і прізвищ та присвоєння прізвиськ ровесникам і дорослим;*
- *релігійні уявлення* (дитячі молитви, обряди) [7].

Дитяча субкультура виконує надзвичайно важливі функції:

- 1) *соціалізуючу* – головним агентом соціалізації виступає група ровесників;
- 2) *культурозберігаючу* – в надрах дитячої субкультури зберігаються жанри, усні тексти, ритуали, обряди культури етносу, що втрачені сучасною цивілізацією;
- 3) *психотерапевтичну* – забезпечення психологічного комфорту;
- 4) *прогностичну* – орієнтація на майбутнє.

Загальновідомо, що дитина в процесі свого розвитку поступово відокремлюється, емансипує від середовища рідних їй дорослих людей, здобуває все більшу незалежність, самостійність і свободу в діях та вчинках. Подібне спостерігається і в історії розвитку людства. На певному етапі свого онтогенезу людство немовби поділяється на світ дорослих і світ дітей. Однак це відбулося не раптово, не спонтанно.

На ранніх етапах розвитку суспільства діти рівноправно включені в колективи дорослих, беруть участь у спільній з ними виробничій діяльності. Історичними фактами про те, як насправді це відбувалося на зорі цивілізації, ми майже не володіємо. Однак деяке світло на розуміння піднятої проблеми – особливості життєвого укладу представників архаїчних культур – проливає дослідження культур,

які й нині існують у віддалених точках нашої планети, зокрема: Центральна Африка, острови Океанії, Нової Гвінеї тощо [5, 6]. За свідченнями відомого мандрівника і етнографа, нашого земляка М.М.Маклухо-Маклая, члени одного із племен, що заселяли береги Нової Гвінеї, обробіток землі здійснювали таким способом: дорослі чоловіки, вишикувавшись ланцюжком, перевертають загостреними палками шар землі; за ними слідом жінки розрізають шматки землі на менші; діти ж завершують обробіток, розминаючи землю маленькими долоньками до крихітних піщинок. Таке суспільство, на думку професора Д.Б.Ельконіна, є „максимально комфортним”, оскільки вікові групи в ньому ще не протистоять один одному. Прикладом наведеного типу суспільства може бути народна казка „Ріпка”. Її персонажі нагадують новогвінейських землеробів ...

Суспільно-історичний розвиток людських спільнот призводить до ускладнення змісту і форм засобів праці, а отже – і трудової діяльності в цілому. Нові реалії роблять неможливим участь дитини в трудовій діяльності нарівні з дорослими. Виникає диференційований та розгалужений статево-віковий розподіл праці. Дана обставина і призводить до виділення світу дитинства зі світу дорослих. Діти немов виштовхуються зі сфери матеріального виробництва, відчужуються із дорослого колективу і залишаються наодинці зі своїми проблемами, радощами, болями. Ця реальність стає першопричиною виникнення ігрових дитячих спільнот. Саме гра є способом розмивання того розриву міжпоколінних зв'язків між дорослими та дітьми, який вкоренився внаслідок наведених історичних обставин. В процесі гри діти не оволодівають операційно-технічною стороною певної діяльності дорослих, як це відбувається під час прямого засвоєння певних професійних навичок. Ці професійні дії діти засвоїти в даний час не спроможні. В грі вони засвоюють лише загальний зміст та мотиви людської діяльності, відтворюють суспільні відносини, що склалися в світі дорослих. Таким чином, через гру діти в опосередкованій формі включаються в життя дорослих, задовольняють власні потреби участі в подіях життя близького оточення - сім'ї, родини, вулиці, населеного пункту тощо.

В той же час гра не вичерпується лише моделюванням змісту "діяльності дорослих". В ній діти мають можливість вільно оперувати змістом того, що вони спостерігають навколо себе. Граючись, діти активно експериментують з образами соціальних відношень між дорослими. Це відбувається через варіювання та добудовування сюжету гри, особливу інтерпретацію змісту ігрових ролей, суб'єктивні переживання подій, що включені до гри. Завдяки цьому смисл діяльності дорослих для дітей перестає бути готовим шаблоном, моделлю, тим, що потрібно лише завчити, готуючи свою ігрову роль. Звертаючись до певної гри, діти прагнуть отримати відповіді на запитання, що стосуються не лише буття дорослих, але і їх власного. Для дитини образ дорослого як носія соціальних відношень – це не образ іншого, а образ себе через іншого. Важливо відмітити, що цей образ характеризується принциповою незавершеністю, частковістю, яка дає могутній імпульс духовному розвитку дитини. Дитяча гра – це не просто переосмислення уже осмисленого дорослими, а спосіб визначення дитиною свого самобутнього місця в світі людей, специфічно людська форма її розвитку.

Творче, вибіркоче, об'єктивне опрацювання сукупного досвіду попередніх поколінь в грі та інших видах діяльності дитини є важливою умовою істинного відокремлення світу дитинства і виникнення широкого кола феноменів дитячої субкультури. Зміст буття етносу визначає і зміст дитячих ігор. Так, у високогірних районах Північного Кавказу побутує велика кількість ігор, що спрямовані на розвиток спритності, сміливості, витривалості, які так необхідні для життя в нелегких природних умовах. Подібні цілі наявні й у великій кількості дитячих ігор-забав населення нинішньої території України (Зупинитись на них детально ми не в змозі, оскільки розміри дослідження вимагають окремої публікації).

Дитяча субкультура органічно поєднана із загальною культурною традицією того

етнопростору, в якому народилася й живе дитина. Маргарет Мід, відома американська дослідниця-етнограф, виявила, що запитання "Чому?" властиве європейсько-американській культурній традиції, оскільки значне місце в процесі виховання підростаючих поколінь посідає процедура пояснення фактів дійсності. Дитина ще не зіп'ялася добре на ноги, а їй уже починають пояснювати що і звідки береться, чому відбувається так, а не інакше. Малюк, що виростає в такій атмосфері, починає чомучкати і сам, не доходячи власним розумом до суті істини. Іншим чином відбувається виховання дітей народів, що змушені постійно вирішувати питання виживання, переборюючи природні нестримні стихії. Тут молоде покоління прагне отримати відповідь на запитання "Як?", "Коли?", "Де?" Реальну цінність за таких обставин мають, насамперед, практичні дії, спрямовані на засвоєння життєвого простору. Діти досить рано включаються в дорослий світ. Цим і пояснюються їх ранні практичні інтереси [7].

Взаємовідношення культури дорослих і дитячої субкультури носить доволі складний і неоднозначний характер в особистісному становленні дитини. В дитячій субкультурі варто виділити самотутній спосіб оволодіння дитиною новими гранями соціальної дійсності і самоутвердження в ній. Саме дитяча субкультура визначає смаки, моду, мову, способи взаємодії, а групи ровесників є референтним джерелом різноманітних моделей поведінки, створюючи зразки відношень в дорослому суспільстві у відповідності з соціальними і культурними нормами етнічної спільноти. Дитяча спільнота обумовлює зону варіативного розвитку дитини, забезпечує існування і взаємовплив різних культур, логік мислення, готує до вирішення проблем в непередбачених обставинах. Зона варіативного розвитку створюється групою ровесників в процесі ігрової взаємодії та спілкування, при цьому символічним стає не тільки слово, але й дія, рух, вираз, жест. Це означає, що суть ЗВР для дитячої субкультури полягає у встановленні зв'язку із загальною культурою через власне дитячу словотворчість, фольклор, міфологію, традиційну гру [8].

Література

1. Кудрявцев Т.В. Культурно-исторический статус детства: эскиз нового понимания // Психологический журнал. — 1998. — Том 19. — № 3.
2. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. — СПб., 2000. — 278 с. // <http://www.spf.kemsu.ru/portal/sr2004/3.2.htm>
3. Еріксон Е. Дитинство і суспільство. — СПб, 1996.
4. Кудрявцев В., Алиева Т. Еще раз о природе детской субкультуры // Дошкольное воспитание. — 1997. — №3.
5. Етнографія дитинства: традиційні форми виховання дітей і підлітків в народів Сходу: В 2 т. / Відпов. ред. І.С.Кон. — М., 1983.
6. Субботский Е.В. Детство в условиях развитых культур // Вопросы психологии. — 1979. — №6.
7. Мид М. Культура и мир детства. — М., 1988.
8. Абраменкова В.В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире // Вопросы психологии. — 2002. — №1.